

TOMASZ GORĄCZKOWSKI, JOANNA BYKOWSKA

Katedra Dendrologii, Sadownictwa i Szkółkarstwa
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

CHARAKTERYSTYKA PRZYDROŻNYCH OBIEKTÓW SAKRALNYCH GMINY NAKŁO NAD NOTECIĄ

CHARACTERISATION OF ROADSIDE SHRINES IN THE COMMUNE
OF NAKŁO NAD NOTECIĄ

Abstrakt

Wstęp. Małe obiekty architektury sakralnej są ważnym elementem polskiego krajobrazu. Kapliczki, figury lub krzyże były lokalizowane w miejscach o szczególnym znaczeniu, zwłaszcza na terenach wiejskich. Stawiano je m.in. na rozstajach dróg, skrzyżowaniach, w centrach i na obrzeżach wsi, na miedzach, granicach pól, łąk, lasów oraz w pobliżu zbiorników wodnych. Upamiętniały ważne wydarzenia osobiste, społeczne, historyczne lub wskazywały na istniejące podziały przestrzenne. Od wieków obsadzone były roślinnością, zwłaszcza drzewami i krzewami. Stan zachowania przydrożnych kapliczek, figur i krzyży jest obecnie różny. Niekiedy zmianie uległ ich wygląd lub lokalizacja. Niektóre na zawsze zniknęły z naszego otoczenia. Z tych powodów tak ważne dla tożsamości każdego regionu jest dokumentowanie istniejących jeszcze obiektów.

Material i metody. Badaniami objęto teren gminy Nakło nad Notecią, położonej w zachodniej części województwa kujawsko-pomorskiego. Ustalono lokalizację przydrożnych obiektów sakralnych, wykonano ich opisy, oceniono stan zachowania oraz istniejące formy kultu. Określono skład gatunkowy towarzyszącej im dendroflory.

Wyniki. W 2015 roku na terenie gminy Nakło nad Notecią odnaleziono 23 obiekty sacrum: 10 krzyży, 7 figur i 6 kapliczek. Zdecydowana większość była zlokalizowana w bezpośrednim sąsiedztwie dróg. Wśród towarzyszącej im dendroflory oznaczono 39 taksonów, głównie okrytozależkowych. Innymi przejawami kultu religijnego były dekoracje z roślin sezonowych, sztucznych kwiatów, zniczy i festonów.

Słowa kluczowe: przydrożne kapliczki, krzyże, figury, miasto, wieś, krajobraz kulturowy

Wstęp

Przydrożne krzyże, kapliczki i figury od wieków wpisane są w krajobraz naszego kraju. Zdaniem Lubiarsz i Kuleszy (2013) są ważne nie tylko ze względów religijnych, lecz także krajobrazowo-przyrodniczych i społeczno-kulturowych. Ich lokalizacja nigdy nie była przypadkowa. Stawiano je w miejscach szczególnych, ważnych topograficznie lub przestrzennie – w centrach oraz na skrajach wsi i miast, wzdłuż lokalnych i historycznych szlaków komunikacyjnych, na rozstajach dróg, przy mostach i rzekach, w miejscach ważnych wydarzeń. Niekiedy wznoszono je na polach, łąkach lub przy lasach (Cała, 2007; Fortuna-Antoszkiewicz i Kimic, 2007; Holly, 2012; Rydzewska i Wilkaniec, 2013; Seweryn, 1958; Tymochowicz, 2013). Przydrożne krzyże, kapliczki i figury symbolizowały wiarę ludu, wyrażały cześć dla Boga i świętych, były także formą patriotyzmu. Stanowiły miejsce modlitwy, zadumy i odpoczynku. Wznoszono je z różnych powodów – na pamiątkę wydarzeń rodzinnych lub historycznych, w podziękowaniu za opiekę lub otrzymane łaski, z prośbą o uchronienie od epidemii, żywiołów lub złych mocy, albo jako wyraz skruchy, pokuty czy zadośćuczynienia. Niekiedy upamiętniały miejsce czyjeś śmierci. Mogły pełnić funkcję znaków orientacyjnych lub informować o istniejących podziałach przestrzennych (Fortuna-Antoszkiewicz i Kimic, 2007; Kulesza i Lubiarsz, 2013; Różańska-Mazurkiewicz i Kaczyńska, 2013; Rydzewska i Wilkaniec, 2013; Seweryn, 1958).

Twórcami małych obiektów sakralnych byli najczęściej miejscowi artyści ludowi, czerpiący z tradycji i kultury danego regionu (Fortuna-Antoszkiewicz i Kimic, 2007). Dzięki temu tworzone przez nich krzyże, kapliczki i figury miały unikatowy charakter. Zawsze był zauważalny wpływ poszczególnych regionów Polski na ich wygląd (formę i detale architektoniczne) oraz lokalizację (Różańska-Mazurkiewicz i Kaczyńska, 2013).

Najczęściej przydrożne obiekty architektury sakralnej obsadzano drzewami i krzewami (Cała, 2007; Fortuna-Antoszkiewicz i Kimic, 2007; Majdecka-Strzeżek, 2003; Rydzewska i Wilkaniec, 2013). Wybierano je zgodnie z tradycją i symboliką chrześcijańską (Cała, 2007). W otoczeniu krzyży i kapliczek najchętniej sadzono lipy (*Tilia* sp.), dęby (*Quercus* sp.), klony (*Acer* sp.), lilaki (*Syringa* sp.) i róże (*Rosa* sp.) (Rydzewska i Wilkaniec, 2013). Rzadziej były to jesiony (*Fraxinus* sp.), wierzby (*Salix* sp.), topole (*Populus* sp.) czy brzozy (*Betula* sp.). W drugiej połowie XIX wieku i w wieku XX coraz częściej przy krzyżach i kapliczkach sadzono żywotniki (*Thuja* sp.) (Cała, 2007; Rydzewska i Wilkaniec, 2013).

Celem wykonanych badań było scharakteryzowanie przydrożnych obiektów sakralnych odnalezionych na terenie gminy Nakło nad Notecią, ocena stanu ich zachowania oraz rozpoznanie składu gatunkowego towarzyszącej im dendroflory.

Material i metody

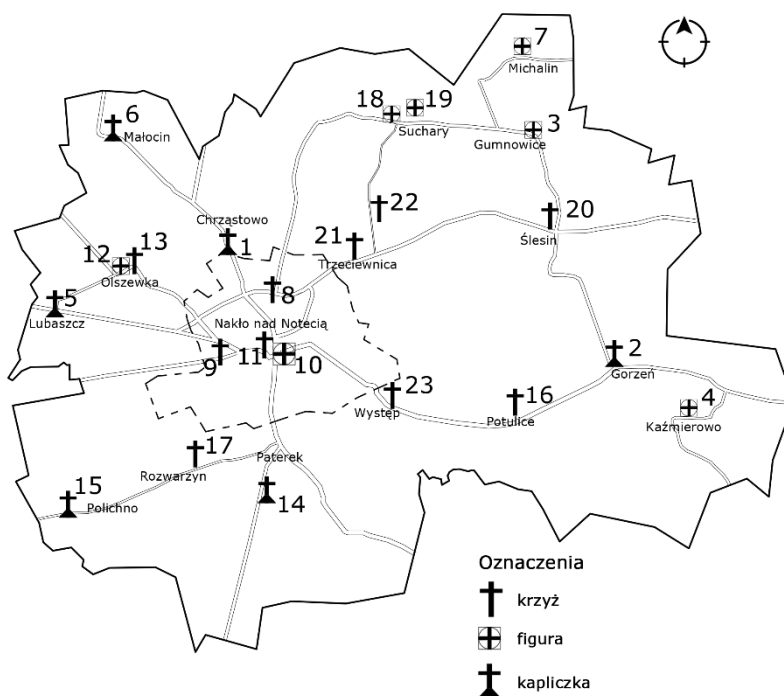
Badania wykonano na terenie gminy Nakło nad Notecią, położonej w zachodniej części województwa kujawsko-pomorskiego, w powiecie nakielskim. Zajmuje ona teren o powierzchni 18 690 ha (1055 ha stanowi obszar miasta Nakło nad Notecią). W jej skład wchodzi 21 sołectw i miasto Nakło nad Notecią (Masiota i in., 2013).

Zgodnie z fizyczno-geograficzną regionalizacją Polski, obszar miasta i gminy Nakło nad Notecią leży na skraju makroregionu Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej, w obrębie mezoregionów Doliny Środkowej Noteci i Kotliny Toruńskiej (Kondracki, 2009).

Prace terenowe wykonano w roku 2015. Zinwentaryzowano i szczegółowo opisano 23 odnalezione w granicach gminy przydrożne krzyże, figury i kapliczki, określono skład gatunkowy dendroflory wokół każdego obiektu, przyjmując nazewnictwo roślin za Senetą i Dolatowskim (2011), wykonano dokumentację fotograficzną oraz przeprowadzono wywiady lokalne w celu pozyskania informacji o opisywanych obiektach.

Wyniki

Na obszarze gminy Nakło nad Notecią odnaleziono 23 przydrożne obiekty architektury sakralnej, w tym 10 krzyży, 7 figur i 6 kapliczek (rys. 1, tab. 1). Prawie 90% z nich znajduje się w bezpośrednim sąsiedztwie dróg. Wyjątek stanowią figury w miejscowości Suchary i krzyż w Ślesinie (nr inw. 18–20). W przypadku większości analizowanych obiektów, pomimo przeprowadzenia wywiadów lokalnych, nie udało się ustalić czasu ani okoliczności ich powstania. Niektórzy z rozmówców nawet nie wiedzieli o istnieniu kapliczki czy krzyża w swojej miejscowości.

Rys. 1. Rozmieszczenie przydrożnych obiektów sakralnych na terenie gminy Nakło nad Notecią

Tabela 1. Wykaz przydrożnych obiektów sakralnych zinwentaryzowanych w gminie Nakło nad Notecią w roku 2015

Nr inw.	Lokalizacja	Rodzaj obiektu	Forma architektoniczna	Stan zachowania
1	2	3	4	5
1.	Chrzastowo	Kapliczka	<ul style="list-style-type: none"> • Kapliczka murowana, z cegły klinkierowej; półkolisty dach; trzystopniowe schody z cegły klinkierowej • Kapliczka wbudowana w murowane ogrodzenie parku; okładzina z ciosanego piaskowca • Brak ogrodzenia 	Bardzo dobry
2.	Gorzeń	Kapliczka	<ul style="list-style-type: none"> • Kapliczka murowana, z cegły klinkierowej, z przeszkleniem; czterospadowy daszek kryty dachówką • Ogrodzenie metalowe, ażurowe, pomalowane na zielono 	Dobry
3.	Gumnowice	Figura	<ul style="list-style-type: none"> • Figura Chrystusa na betonowym postumencie zwieńczonym od góry i u podstawy wolutą, z bogatym detalem architektonicznym • Figura usytuowana na wzniesieniu, otoczona betonowym murkiem; prowadzą do niej betonowe schody • Ogrodzenie w formie betonowego murka 	Dobry
4.	Kaźmierowo	Figura (rys. 2)	<ul style="list-style-type: none"> • Figura Matki Boskiej na betonowym cokole, pomalowanym na niebiesko • Ogrodzenie metalowe, ażurowe, pomalowane na niebiesko • Przed wejściem ławki 	Bardzo dobry
5.	Lubaszcz	Kapliczka	<ul style="list-style-type: none"> • Kapliczka murowana, z kamieni polnych; zadaszenie półkoliste • Brak ogrodzenia 	Dobry
6.	Małocin	Kapliczka (rys. 3)	<ul style="list-style-type: none"> • Kapliczka murowana, z cegły; półkolisty daszek zwieńczony krzyżem • Dwustopniowa podstawa z płytek ceramicznych, polerowanych • Ogrodzenie metalowe, ażurowe 	Bardzo dobry
7.	Michalin	Figura	<ul style="list-style-type: none"> • Figura Matki Boskiej na czworobocznym postumencie z czerwonej cegły klinkierowej • Podstawa z brązowej cegły klinkierowej • Ogrodzenie z metalowej siatki, ażurowe 	Bardzo dobry
8.	Nakło nad Notecią, ul. Mrotecka	Krzyż	<ul style="list-style-type: none"> • Drewniany krzyż; ramiona proste bez zdobień • Przed krzyżem nawierzchnia z kostki brukowej • Brak ogrodzenia 	Dobry
9.	Nakło nad Notecią, ul. Skarbowa	Krzyż	<ul style="list-style-type: none"> • Drewniany krzyż z pasyjką • Wokół kostka brukowa • Ogrodzenie w formie muru z cegły 	Do renowacji

Tabela 1 – cd.

1	2	3	4	5
10.	Nakło nad Notecią, ul. Skargi	Figura	<ul style="list-style-type: none"> • Figura Matki Boskiej na cokole z czworoboczną podstawą, zwieńczona trójstopniowym gzymsem • Przed figurą nawierzchnia z kostki brukowej • Ogrodzenie wysokie, metalowe, na betonowym fundamencie 	Bardzo dobry
11.	Nakło nad Notecią, ul. Skargi	Krzyż	<ul style="list-style-type: none"> • Drewniany krzyż z pasyjką, u podstawy szerszy • Przed krzyżem nawierzchnia z kostki brukowej • Ogrodzenie wysokie, metalowe, na betonowym fundamencie 	Dobry
12.	Olszewka	Figura	<ul style="list-style-type: none"> • Figura Matki Boskiej na czworobocznym postumencie, podzielonym gzymсами • Słup usadowiony na dwustopniowym podwyższeniu; okładzina z polerowanego granitu • Brak ogrodzenia 	Bardzo dobry
13.	Olszewka	Krzyż	<ul style="list-style-type: none"> • Metalowy krzyż, zwieńczony metalowymi ozdobami w postaci promieni • Ogrodzenie metalowe, ażurowe 	Bardzo dobry
14.	Paterek	Kapliczka	<ul style="list-style-type: none"> • Kapliczka murowana, z cegły, z czworoboczną podstawą, wnęka przeszklona; półkolisty daszek zwieńczony krzyżem • Ogrodzenie metalowe, ażurowe 	Bardzo dobry
15.	Polichno	Kapliczka	<ul style="list-style-type: none"> • Kapliczka murowana w kształcie czworoboku; boki z drewna pomalowanego na zielono; dwuspadowy daszek • Ogrodzenie metalowe, ażurowe, pomalowane na zielono 	Dobry
16.	Potulice	Krzyż (rys. 4)	<ul style="list-style-type: none"> • Drewniany krzyż, posadowiony w białym betonie, na dużym gładzie narzutowym z tabliczką upamiętniającą ofiary obozu koncentracyjnego pochodzące ze wsi • Do krzyża prowadzi ścieżka z kostki brukowej • Brak ogrodzenia 	Bardzo dobry
17.	Rozwarzyn	Krzyż	<ul style="list-style-type: none"> • Metalowy krzyż; ramiona obustronnie ścięte • Ogrodzenie metalowe, ażurowe 	Bardzo dobry
18.	Suchary	Figura	<ul style="list-style-type: none"> • Figura Chrystusa na czworobocznym betonowym cokole, podzielonym gzymсами • Trójstopniowa podstawa z betonu • Ogrodzenie metalowe, ażurowe 	Bardzo dobry
19.	Suchary	Figura	<ul style="list-style-type: none"> • Figura Matki Boskiej na czworobocznym betonowym postumencie • Trójstopniowa betonowa podstawa • Nawierzchnia z kostki brukowej • Ogrodzenie metalowe, ażurowe 	Bardzo dobry

Tabela 1 – cd.

1	2	3	4	5
20.	Ślesin	Krzyż	<ul style="list-style-type: none"> • Drewniany krzyż • Brak ogrodzenia 	Dobry
21.	Trzeciewnica	Krzyż	<ul style="list-style-type: none"> • Betonowy krzyż; okładzina z granitu • Brak ogrodzenia 	Dobry
22.	Trzeciewnica	Krzyż (rys. 5)	<ul style="list-style-type: none"> • Betonowy krzyż; ramiona proste, jednostronnie ścięte • Ogrodzenie metalowe, ażurowe, niskie, z tabliczką 	Dobry
23.	Występ	Krzyż	<ul style="list-style-type: none"> • Betonowy krzyż z okładziną z drobnych kamieni • Wokół kostka brukowa • Brak ogrodzenia 	Dobry

Rys. 2. Figura Matki Boskiej w Kaźmierowie

Połowa odnalezionych krzyży przydrożnych jest wykonana z drewna, trzy z betonu, a dwa z metalu. Wśród figur dominuje postać Matki Boskiej posadowiona na betonowym cokole. Przy większości znajduje się niski metalowy płot, w każdej miejscowości wykończony w inny sposób. Dominującym typem kapliczek są kapliczki słupowe, murowane z cegły lub otynkowane. Wyróżniającym się obiektem jest kapliczka w Chrzęstowie wbudowana w mur okalający posiadłość dworską. Pozostałe różnią się między sobą wielkością, detalem architektonicznym, wykończeniem i barwą. Patronką wszystkich kapliczek jest Matka Boża (tab. 1).

Rys. 3. Kapliczka Matki Boskiej w Małocinie

Rys. 4. Krzyż w Potulicach

Rys. 5. Krzyż przy drodze pomiędzy Trzeciewnicą a Sucharami (w roku 2016 świerki pospolite zastąpiono żywotnikami w odmianie ‘Smaragd’)

Przy 22 opisanych obiektach sakralnych rosną głównie drzewa i krzewy, w różnych układach i kompozycjach, najczęściej posadzone symetrycznie (tab. 2). Dendroflorę zinwentaryzowanych krzyży, kapliczek i figur cechuje bardzo duża różnorodność. Łącznie oznaczono 39 taksonów należących do 28 rodzajów z 18 rodzin, przy czym prawie 80% rodzajów jest reprezentowanych przez zaledwie jeden gatunek lub odmianę. W przewadze występują rośliny okrytozalążkowe (56% zinwentaryzowanej dendroflory). Z drzew najczęściej odnotowywanymi gatunkami są: świerk pospolity (*Picea abies* (L.) H. Karst.), lipa drobnolistna (*Tilia cordata* Mill.) i klon pospolity (*Acer platanoides* L.). W grupie krzewów dominują bukszpan wieczniezielony (*Buxus sempervirens* L.) i żywotnik (*Thuja*) ‘Smaragd’ (tab. 3).

Stan zachowania opisanych obiektów jest bardzo dobry lub dobry (jedynie drewniany krzyż w Nakle przy ul. Skarbowej uznano za wymagający renowacji). Przejawem dbałości mieszkańców są różne formy dekoracji, najczęściej sztuczne kwiaty, rośliny jednoroczne i znicze (tab. 2). Widoczne są ślady remontów, co świadczy o wciąż obecnym poważaniu i czci ze strony lokalnych społeczności.

Tabela 2. Sposób zagospodarowania najbliższego otoczenia przydrożnych obiektów sakralnych zinwentaryzowanych w gminie Nakło nad Notecią w roku 2015

Nr inw.	Lokalizacja	Dendroflora						Kompozycja	Inne formy dekoracji, przejawy kultu			
		drzewa liściaste	drzewa iglaste	krzewy liściaste	krzewy iglaste	pnącza	krzewinki		rośliny sezonowe	sztuczne kwiaty	znicze	festony
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1.	Chrzastowo	+	-	+	-	+	-	Krzewy posadzone pojedynczo, symetrycznie po obu stronach kapliczki	+	+	+	-
2.	Gorzeń	-	-	+	-	-	-	Krzewy posadzone wokół kapliczki w regularnych odstępach; kompozycja geometryczna, rytmiczna	+	+	+	-
3.	Gumnowice	+	+	-	-	-	-	Drzewa posadzone pojedynczo, symetrycznie po obu stronach figury	-	+	+	-
4.	Kaźmierowo	-	-	+	+	-	-	Krzewy posadzone wokół figury rytmicznie	+	+	+	+
5.	Lubaszcz	+	-	-	-	-	-	Drzewa posadzone swobodnie	+	+	-	-
6.	Małocin	+	-	-	+	-	-	Krzewy rosnące w formie żywopłotu, symetrycznie po obu stronach kapliczki	+	+	+	+
7.	Michalin	+	-	+	+	-	-	Drzewa rosnące symetrycznie po obu stronach figury; przed wejściem krzewy strzyżone w formy geometryczne	+	+	+	-
8.	Nakło nad Notecią ul. Mrotecka	-	+	-	+	-	-	Drzewa posadzone w grupie w postaci szpaleru; pojedynczy krzew rośnie swobodnie	-	+	+	-
9.	Nakło nad Notecią, ul. Skarbowa	+	+	-	+	-	-	Drzewa rosnące w grupie, swobodnie; krzewy posadzone symetrycznie po obu stronach krzyża	-	-	-	-
10.	Nakło nad Notecią ul. Skargi	+	+	-	+	-	-	Drzewo rosnące asymetrycznie po jednej stronie figury; krzewy posadzone symetrycznie przed figurą	+	+	+	-
11.	Nakło nad Notecią ul. Skargi	-	+	+	+	-	-	Krzewy o płożących pędach posadzone przed krzyżem pojedynczo, symetrycznie; z tyłu rosną swobodnie	+	+	+	-
12.	Olszewka	+	+	-	+	-	-	Drzewa rosnące swobodnie w grupie; krzewy posadzone rytmicznie i symetrycznie	+	+	+	-
13.	Olszewka	-	+	-	-	-	-	Dwa drzewa rosnące symetrycznie po obu stronach krzyża	-	+	+	-

Tabela 2 – cd.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
14.	Paterek	-	+	-	+	-	-	Drzewa rosnące swobodnie; krzewy posadzone symetrycznie	+	+	+	-
15.	Polichno	+	+	+	+	-	-	Drzewa rosnące swobodnie w dużej grupie; krzewy posadzone pojedynczo, symetrycznie przed wejściem	-	+	+	-
16.	Potulice	+	-	+	+	-	-	Drzewa i krzewy posadzone symetrycznie	+	+	+	-
17.	Rozwarzyn	-	+	+	+	-	-	Drzewo rosnące pojedynczo; krzewy formowane w kule posadzone symetrycznie z czterech stron krzyża	+	+	-	+
18.	Suchary	+	+	+	+	-	-	Drzewa rosnące asymetrycznie po jednej stronie figury; krzewy posadzone z obu stron, nieregularnie	-	+	+	-
19.	Suchary	-	-	+	+	-	-	Krzewy rosnące symetrycznie po obu stronach figury	+	+	-	-
20.	Ślesin	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-
21.	Trzeciewnica	-	+	+	-	-	-	Drzewa rosnące symetrycznie, formowane	+	+	+	-
22.	Trzeciewnica	+	+	-	-	-	+	Drzewa rosnące pojedynczo po obu stronach krzyża, symetrycznie	+	+	+	-
23.	Występ	+	-	+	+	-	+	Drzewo rosnące pojedynczo; krzewy posadzone rytmicznie po obu stronach krzyża	+	+	+	-

Tabela 3. Dendroflora przydrożnych obiektów sakralnych zinventaryzowana w gminie Nakło nad Notecią w roku 2015

Lp.	Takson	Chrzastowo	Gorzeń	Gumnowice	Każmierowo	Lubaszcz	Malocin	Michalin	Nakło nad Notecią	Olszewka	Paterek	Polichno	Potulice	Rozwarzyn	Suchary	Trzeciewnica	Występ
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1.	<i>Abies concolor</i> (Gordon et Glend.) Lindl. ex Hildebr.								x								
2.	<i>Acer negundo</i> L.	x															
3.	<i>Acer platanoides</i> L.			x					x	x						x	
4.	<i>Aesculus hippocastanum</i> L.	x								x							
5.	<i>Berberis thunbergii</i> DC. 'Atropurpureum'							x					x				

Tabela 3 – cd.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
30.	<i>Salix caprea</i> L. ‘Kilmarnock’														x		
31.	<i>Syringa vulgaris</i> L.												x		x		
32.	<i>Taxus baccata</i> L.								x						x		
33.	<i>Thuja occidentalis</i> L.												x		x		
34.	<i>Thuja occidentalis</i> L. ‘Globosa’							x		x							
35.	<i>Thuja plicata</i> Donn ex D. Don								x								
36.	<i>Thuja</i> ‘Smaragd’						x	x	x						x		
37.	<i>Tilia cordata</i> Mill.						x		x				x				x
38.	<i>Tilia platyphyllos</i> Scop.														x		
39.	<i>Vinca minor</i> L.															x	

Dyskusja

Przydrożne obiekty sakralne wraz z otaczającymi je drzewami i krzewami są ważnym elementem polskiego krajobrazu, zwłaszcza terenów rolniczych. Według Fortuny-Antoszkiewicz i Kimic (2007) stanowią one materialny wyraz ludzkich przeżyć i uczuć, zarówno pozytywnych, jak i tragicznych.

Liczba oraz rozmieszczenie przydrożnych kapliczek, krzyży i figur w poszczególnych regionach Polski jest różna. Zdaniem Antolaka (2013) ma to ścisły związek z historią i wyznaniem mieszkańców danych ziem. W gminie Nakło nad Notecią, o powierzchni około 187 km², odnaleziono zaledwie 23 obiekty małej przydrożnej architektury sakralnej, rozmieszczone dość równomiernie, głównie w bezpośrednim sąsiedztwie dróg. Podobną liczbę obiektów, na obszarze około 124,5 km², zlokalizowały Gonia i Michniewicz-Ankiersztajn (2013) w położonej niedaleko gminie Dąbrowa Chełmińska. Z kolei Lubiarsz i Kulesza (2013) w gminie Mełgiew na Lubelszczyźnie, zajmującej o połowę mniejszy obszar (ok. 95 km²), opisali aż 84 obiekty, w tym 72 krzyże, rozmieszczone głównie w centrum gminy, wzdłuż najważniejszych szlaków komunikacyjnych (77 obiektów bezpośrednio przy drogach).

W gminie Nakło, podobnie jak w gminie Mełgiew (Kulesza i Lubiarsz, 2013; Lubiarsz i Kulesza, 2013), najczęściej spotykanymi przydrożnymi obiektami sakralnymi są krzyże, ale wykonane z różnych materiałów (odpowiednio drewno/metal). Ich obecność w krajobrazie ma najdłuższą historię. Według Holly (2012) krzyże pojawiły się na ziemiach polskich wraz z chrześcijaństwem. Zdaniem Rydzewskiej i Wilkaniec (2013) występują one częściej na wsiach. Autorki przypuszczają, że może mieć to związek z łatwiejszym sposobem wyrażania uczuć religijnych w formie drewnianych krzyży – drewno było materiałem tańszym, bardziej dostępnym i łatwiejszym w obróbce. Duża

liczba krzyży wykonanych z metalu, zdaniem Kuleszy i Lubiarcz (2013), może wynikać z zastąpienia nimi starszych, zniszczonych krzyży drewnianych.

Kapliczki pojawiły się w krajobrazie wsi i miast znacznie później. Ich formy były inspirowane rodzimą tradycją. Wykonywano je z drewna lub cegły i przykrywano daszkiem z dachówek lub blachy. Niekiedy tynkowano i malowano farbą (Majdecka-Strzeżek, 2003). Pierwotnie miały chronić i odpowiednio eksponować wizerunki Chrystusa, Matki Boskiej lub świętych (Tymochowicz, 2013). Za patronów najczęściej wybierano m.in.: św. Jana Nepomucena – chroniącego przed powodzią, gradobiciem i suszą, św. Floriana – strzegącego przed pożarami, św. Józefa – patrona rodziny. Ich figury ustawiano blisko miejsc, które mieli chronić (Tymochowicz, 2013). Współcześnie kapliczki i figury najczęściej są poświęcone Matce Boskiej. Potwierdzają to wyniki badań własnych, jak również obserwacje Tymochowicz (2013).

Kapliczki, figury i krzyże były otaczane niewysokimi sztachetowymi płotami, które wyodrębniały je z krajobrazu (Tymochowicz, 2013), podkreślały rangę i wyjątkowość miejsca (Majdecka-Strzeżek, 2003). Współcześnie nie zawsze towarzyszą one drobnym obiektom sakralnym i częściej są wykonane z metalu. Przyczyna tej zmiany może być podobna jak w przypadku krzyży – stare ogrodzenia zastąpiono nowymi, bardziej trwałymi.

Nieodłącznym elementem otoczenia przydrożnych obiektów sakralnych były drzewa i krzewy ozdobne. Stanowiły ich oprawę (Cała, 2007), podkreślały wagę miejsca i wzmacniały wrażenia estetyczne (Fortuna-Antoszkiewicz i Kimic, 2007). Zasięg koron wyznaczał granice strefy sacrum (Cała, 2007). Według Majdeckiej-Strzeżek (2003), Fortuny-Antoszkiewicz i Kimic (2007) oraz Lubiarcz i Kuleszy (2013) wokół przydrożnych obiektów sakralnych najczęściej sadzono lipy, lilaki i żywotniki, jednak w gminie Nakło nad Notecią najczęściej oznaczanymi gatunkami były świerk pospolity i bukszpan wieczniezielony. Zaskakująca jest ponadto duża różnorodność taksonomiczna dendroflory. Zapewne wynika to z faktu, że współczesne kompozycje roślinne wokół kapliczek, krzyży i figur są najczęściej tworzone zgodnie z trendami aktualnie obowiązującymi w urządzeniu ogrodów przydomowych (Rydzewska i Wilkaniec, 2013). Zdaniem Rydzewskiej i Wilkaniec (2013) wyglądają one niekorzystnie w tradycyjnym krajobrazie rolniczym.

Zmiany, jakie zachodzą na obszarach miast i wsi oraz w życiu społeczeństwa, wpływają również na przydrożne obiekty architektury sakralnej. Ich obecność to wyraz duchowych potrzeb człowieka, dziedzictwo i świadectwo minionych pokoleń (Cała, 2007). Współcześnie jednak ich lokalizacja – w kontekście kulturowym i krajobrazowym – jest nadal dobrze czytelna tylko w krajobrazie wiejskim. Na terenach wchłoniętych przez miasta tracą one swoje pierwotne znaczenie i powiązanie z krajobrazem (Różańska-Mazurkiewicz i Kaczyńska, 2013; Rydzewska i Wilkaniec, 2013). Zdaniem Fortuny-Antoszkiewicz i Kimic (2007) zagrożeniem dla istnienia przydrożnych obiektów sakralnych jest zarówno proces naturalnego starzenia się i niszczenie obiektów pozbawionych opieki, jak i nadmierne dekorowanie domowymi sposobami czy stawianie nowych obiektów, często znacznie odbiegających swoim wyglądem od lokalnej tradycji. Poważniejszym problemem jest intensywny, często niekontrolowany, rozwój terenów wiejskich i podmiejskich. Kapliczki nikną w nowej zabudowie. Niekiedy muszą być przenoszone w inne miejsce. Najczęściej jednak konkurują ze znakami drogowymi, tablicami reklamowymi i słupami wysokiego napięcia.

W kontekście licznych zagrożeń, na jakie są narażone przydrożne kapliczki, krzyże i figury, należy pamiętać, iż mają one wartość historyczną, naukową, artystyczną i religijną. Cechując się unikatową estetyką typową dla danego regionu, są dziedzictwem kulturowym danego miejsca (Fortuna-Antoszkiewicz i Kimic, 2007), dlatego istotne jest podejmowanie wszelkich działań zmierzających do dokumentowania i ochrony istniejących obiektów.

Wnioski

1. Na terenie gminy Nakło nad Notecią znajdują się 23 przydrożne obiekty architektury sakralnej. Prawie połowę z nich stanowią krzyże, wykonane głównie z drewna.

2. Wszystkie obiekty zachowały swoje pierwotne znaczenie. Choć nie odnotowano cech szczególnych dla ludowej tradycji regionu, mają one dużą wartość społeczną i kulturową.

3. Dendroflorę 22 przydrożnych kapliczek, figur i krzyży gminy Nakło nad Notecią cechuje duża różnorodność. Oznaczono przy nich łącznie 39 taksonów, przy czym ponad połowa z nich jest reprezentowana przez pojedynczy okaz rosnący przy jednym obiekcie.

4. W nowych nasadzeniach wokół obiektów sakralnych dominują współczesne, popularne w ogrodach przydomowych, odmiany żywotników i jałowców.

Literatura

- Antolak, M. (2013). *Sacrum* w krajobrazie kulturowym gminy Ostróda. Pr. Kom. Krajobr. Kult. PTG, 21, 47–55.
- Cała, A. (2007). Krajobraz z *sacrum* w tle – kapliczki przydrożne jako element krajobrazu wsi opolskich. *Teka Kom. Archit. Urban. Stud. Krajobr. PAN*, 3, 24–34.
- Fortuna-Antoszkiewicz, B., Kimic, K. (2007). Miejsce kapliczek i przydrożnych krzyży w krajobrazie terenów wiejskich Mazowsza. *Teka Kom. Archit. Urban. Stud. Krajobr. PAN*, 3, 35–47.
- Gonia, A., Michniewicz-Ankiersztajn, H. (2013). Rola *sacrum* w krajobrazie kulturowym obszarów wiejskich na przykładzie gminy Dąbrowa Chełmińska. Pr. Kom. Krajobr. Kult. PTG, 21, 37–45.
- Holly, G. (2012). Krzyże i kapliczki przydrożne na pograniczu polsko-słowacko-ukraińskim. *Rocz. Bieszczadzkie*, 20, 309–345.
- Kondracki, J. (2009). *Geografia regionalna Polski*. Warszawa: Wyd. Nauk. PWN.
- Kulesza, P., Lubiarz, M. (2013). Przydrożne obiekty sakralne w gminie Mełgiew (woj. lubelskie) – analiza kulturowo-krajobrazowa. Pr. Kom. Krajobr. Kult. PTG, 21, 127–140.
- Lubiarz, M., Kulesza, P. (2013). Dendroflora przydrożnych obiektów sakralnych w gminie Mełgiew (woj. lubelskie) w aspekcie przyrodniczo-krajobrazowym. *Teka Kom. Archit. Urban. Stud. Krajobr. PAN*, 9, 1, 42–54.
- Majdecka-Strzeżek, A. (2003). Zielen obiektów sakralnych w Polsce – tradycja i współczesność. W: F. Gospodarczyk (red.), *Ogrody przyświątynne i klasztorne. Rekonstrukcja, rewitalizacja, pielęgnacja* (ss. 87–101). Wrocław: Stow. Ogrody Dolnośląskie.
- Masiota, J., Turowska, S., Walkowiak, J. (2013). Aktualizacja programu ochrony środowiska dla Miasta i Gminy Nakło nad Notecią na lata 2013–2016 z perspektywą na lata 2017–2020. http://bip.gmina-naklo.pl/?cid=418&bip_id=4397
- Różańska-Mazurkiewicz, A., Kaczyńska, M. (2013). Kapliczki i krzyże w miejskim krajobrazie Warszawy. Pr. Kom. Krajobr. Kult. PTG, 21, 67–76.

- Rydzewska, A., Wilkaniec, A. (2013). Kapliczki i krzyże w krajobrazie otwartym i zurbanizowanym Wielkopolski. *Pr. Kom. Krajobr. Kult. PTG*, 21, 89–102.
- Seneta, W., Dolatowski, J. (2011). *Dendrologia*. Warszawa: Wyd. Nauk. PWN.
- Seweryn, T. (1958). *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*. Warszawa: Inst. Wyd. Pax.
- Tymochowicz, M. (2013). Patroni kapliczek przydrożnych z obszaru Lubelszczyzny. *Pr. Kom. Krajobr. Kult. PTG*, 21, 141–150.

CHARACTERISATION OF ROADSIDE SHRINES IN THE COMMUNE OF NAKŁO NAD NOTECIĄ

Abstract

Background. Small items of sacred architecture are important elements of Polish landscape. Shrines, statues and crosses have been located in places of particular importance, especially in rural areas. They have been placed at road junctions, crossroads, in the centres and on the outskirts of villages, on baulks, edges of fields, meadows, forests and near waterbodies. They have commemorated important personal, social and historical events or they have indicated spatial divisions. For centuries they have been surrounded by vegetation, usually by trees and shrubs. The state of preservation of shrines, statues and crosses is diversified. Sometimes their appearance has changed or they have been moved to different locations. Some of them have disappeared from the surroundings. Therefore, documentation of the existing items is very important for the identity of each region.

Material and methods. The research was conducted in the commune of Nakło nad Notecią, located in the west of Kuyavian-Pomeranian Voivodeship. Roadside shrines and other items were located and described. Their state of preservation and forms of worship were assessed. The species composition of the surrounding dendroflora was specified.

Results. In 2015 23 items of worship were found in the commune of Nakło nad Notecią: 10 crosses, 7 statues and 6 shrines. Most of them were located on roadsides. 39 taxa, chiefly angiosperms, were identified among the surrounding dendroflora. Worship was manifested by decorations made from seasonal plants, artificial flowers, candles and festoons.

Keywords: roadside shrines, crosses, statues, city, village, cultural landscape

Adres do korespondencji – Corresponding address:

Joanna Bykowska, Katedra Dendrologii, Sadownictwa i Szkółkarstwa, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, ul. Dąbrowskiego 159, 60-594 Poznań, Poland, e-mail: joanna.bykowska@up.poznan.pl

Zaakceptowano do opublikowania – Accepted for publication:

30.01.2018

Do cytowania – For citation:

Gorączkowski, T., Bykowska, J. (2018). Charakterystyka przydrożnych obiektów sakralnych gminy Nakło nad Notecią. *Nauka Przyr. Technol.*, 12, 1, 19–33. <http://dx.doi.org/10.17306/J.NPT.00224>